

Rättsavdelningen
Helena Teréus
helena.tereus@socialstyrelsen.se

Regeringskansliet
Justitiedepartementet
103 33 Stockholm

Socialstyrelsens yttrande över betänkandet Förstärkt skydd för den personliga integriteten – Behovet av åtgärder mot oskuldskontroller, oskuldsintyg och oskuldsingrepp samt omvändelseförsök (2023:37)

Justitiedepartementets diarienummer Ju2023/01620

Sammanfattning

Socialstyrelsen instämmer i utredningens förslag och bedömningar bl.a. att:

- Utförande av oskuldskontroller och oskuldsingrepp bör kriminaliseras oavsett om samtycke lämnas och även när åtgärderna avser personer som har fyllt arton år. Socialstyrelsen ser dock risker med förslaget och vill framhålla att det är viktigt att flickor och kvinnor¹ inte bara avvisas av vården utan erbjuds stöd.
- Det ska kunna meddelas ett utreseförbud när det finns påtaglig risk för att någon som är under 18 år förs utomlands eller lämnar Sverige i syfte att genomgå ett oskuldsingrepp eller en oskuldskontroll.

Socialstyrelsen anser vidare att informationsinsatser är centralt för att bekämpa de felaktiga föreställningar som finns i samhället om kvinnlig anatomi och att kvinnlig oskuld kan kontrolleras. Myndigheten instämmer därför i utredningens slutsats att det bör spridas information om själva kriminaliseringen till de olika målgrupperna och att det därutöver kan finnas behov av att informera eller utbildna om den kvinnliga anatomin i syfte att motverka myten om mödomshinnan. Socialstyrelsen anser att det även kan finnas behov av andra stöd- och informationsinsatser för att motverka att flickor och kvinnor utsätts för oskuldskontroller och oskuldsingrepp. Vid en eventuell kriminalisering är det också viktigt att nå ut till hälso- och sjukvården med information om att de som söker hjälp med

¹ Med flickor och kvinnor avser Socialstyrelsen i detta remissvar alla personer som registrerats som kvinnor vid födseln, oavsett könsidentitet.

oskuldskontroller, oskuldsintyg och oskuldsingrepp kan vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, och således kan behöva skydd och stöd på olika sätt.

Det finns ett flertal förslag och bedömningar som Socialstyrelsen inte tar ställning till eftersom de rör renodlade straffrättsliga överväganden. Socialstyrelsen har avgränsat yttrandet till frågor som berör myndighetens verksamhetsområde och lämnar följande synpunkter.

Socialstyrelsens synpunkter på förslag och bedömningar

8.3.2 *Oskuldskontroller och oskuldsingrepp bör kriminaliseras*

Socialstyrelsen instämmer i utredningens bedömning att utförande av oskuldskontroller och oskuldsingrepp bör kriminaliseras oavsett om samtycke lämnas och även när åtgärderna avser personer som har fyllt arton år. Det är ett stort problem att en grupp flickor och kvinnor lever under hedersrelaterat våld och förtryck och får sina grundläggande fri- och rättigheter begränsade. I en hederskontext är det viktigt för familjen att flickan eller kvinnan är ”oskuld” vid ett äktenskaps ingående eftersom familjens anseende och heder är knuten till oskulden. Det är emellertid inte möjligt att kontrollera om en flicka eller kvinna har haft samlag och således är att betrakta som ”oskuld”. Socialstyrelsen instämmer i att oskuldskontroller och oskuldsingrepp bidrar till att vidmakthålla myten om ”mödomshinnan” och den felaktiga föreställningen om att det går att kontrollera huruvida en flicka eller kvinna varit sexuellt aktiv.

Socialstyrelsen har i meddelandebudet *Om så kallade oskuldskontroller och oskuldsintyg*² slagit fast att såväl oskuldskontroller som utfärdande av intyg rörande detsamma inom hälso- och sjukvården, inte är förenligt med svensk lag. Detta gäller oavsett om kvinnan frivilligt önskar genomgå en sådan undersökning eller om den utförs mot hennes vilja. Socialstyrelsens uppfattning är att inte heller oskuldsingrepp hör hemma i hälso- och sjukvården.

Socialstyrelsen anser att oskuldskontroller och oskuldsingrepp är skadliga företeelser, dels för att de riskerar att skada de flickor och kvinnor som genomgår dem både fysiskt och psykiskt, dels för att de upprätthåller felaktiga föreställningar om kvinnlig anatomi och i förlängningen oskuldsnormer och hedersrelaterat kvinnoförtryck. Det är inte acceptabelt att sådana kontroller och ingrepp förekommer inom hälso- och sjukvården eller utförs av hälso- och sjukvårdspersonal. Socialstyrelsen anser inte heller att dessa företeelser bör förekomma i samhället i övrigt. Socialstyrelsen har svårt att bedöma effekterna av en kriminalisering, men ser att det kan vara ett sätt för samhället att klargöra att det rör sig om icke acceptabel kontroll av flickors och kvinnors sexualitet samt att bekämpa felaktiga föreställningar om kvinnlig anatomi och oskuldsnormen som sådan. Mot bakgrund av detta instämmer Socialstyrelsen i utredningens bedömning att oskuldskontroller och oskuldsingrepp bör kriminaliseras.

Socialstyrelsen ser dock att det även kan finnas *risker med kriminaliseringen*. Flickor och kvinnor som vänder sig till hälso- och sjukvården för att få hjälp med oskuldskontroller och oskuldsingrepp befinner sig i en svår och utsatt situation. Om till exempel en flicka eller kvinna själv uttrycker önskan om att

² Nr 1/2018.

genomgå en oskuldskontroll eller ett ingrepp kan det vara den sista utvägen hon ser för att inte falla offer för grovt våld eller mord. Hedersrelaterat våld kan förorsakas av att personer i en utsatt flickas eller kvinnas omgivning tycker sig ha upptäckt, eller har misstanke om, att hon har haft sex innan äktenskapet. Att avvisa en flicka eller kvinna i detta läge kan således innebära en risk för hennes liv och hälsa. Det är därför viktigt att kriminaliseringen inte leder till att dessa flickor och kvinnor bara avvisas från vården utan att erbjudas stöd.

Hälso- och sjukvården behöver således också ha god kunskap om hedersproblematik och en beredskap att möta denna grupp, ge stöd när det behövs och hänvisa vidare till socialtjänsten eller organisationer som arbetar med hedersrelaterat våld och förtryck när andra stödinsatser kan vara aktuella. En förutsättning för detta är att hälso- och sjukvårdspersonalen tar sig tid att samtala i enrum med en flicka eller kvinna som vänt sig till hälso- och sjukvården i dessa fall. I hälso- och sjukvårdens ansvar ingår att se till att den som söker hälso- och sjukvårdens tjänster, men som också behöver annat stöd, blir hänvisad till det eller de organ som har kompetens och resurser för uppgiften.³ När det gäller barn har hälso- och sjukvården dessutom ett ansvar att anmäla till socialtjänsten vid kännedom om eller misstanke om att ett barn far illa (14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453)).⁴ Hälso- och sjukvården ska vidare särskilt beakta ett barns behov av information, råd och stöd om barnets förälder eller någon annan vuxen som barnet varaktigt bor tillsammans med utsätter eller har utsatt barnet eller en närstående till barnet för våld eller andra övergrepp (5 kap. 7 § första stycket 4 hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) samt 6 kap. 5 § andra stycket 4 patientsäkerhetslagen (2010:659)).

Socialstyrelsen vill i detta sammanhang också lyfta att vårdgivaren har en skyldighet enligt Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (HSLF-FS 2022:39) om våld i nära relationer att se till att hälso- och sjukvårdspersonalen agerar om ett barn eller en vuxen visar symtom eller tecken som väcker misstanke om att personen är våldsutsatt. Reglerna innebär bl.a. att det finns krav på att hälso- och sjukvårdspersonal har ett samtal i enrum om det är en vuxen person, om orsaken till symtomen eller tecknen, samt om misstanken kvarstår beakta vilka behov den vuxna kan ha av vård, informera om möjligheten till vård inom hälso- och sjukvården, stöd och hjälp från socialtjänsten samt kontakt med frivilligorganisationer samt hjälpa till med sådana kontakter (7 kap. 10 § HSLF-FS 2022:39). När personen är ett barn gäller bl.a. att hälso- och sjukvårdspersonalen ska beakta vilka behov barnet kan ha av vård och göra en anmälan till socialtjänsten enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (7 kap. 12 § HSLF-FS 2022:39).

8.4 Utformningen av straffbestämmelsen avseende oskuldskontroller

Utredningen föreslår att en straffbestämmelse ska placeras i 4 kap. brottsbalken och omfatta den som undersöker någon annans kvinnliga könsorgan i syfte att, för egen eller annans del, bedöma om personen är eller framstår som oskuld. Brottet ska benämnas oskuldskontroll. Utredningen skriver att en invändning mot att använda ordet oskuld i lagtexten kan vara att ordet är starkt laddat och

³ Se prop. 1997/98:55 Kvinnofrid s. 44.

⁴ Hälso- och sjukvården ska vidare på socialnämndens initiativ, i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa, samverka med samhällsorgan, organisationer och andra som berörs (5 kap. 8 § HSL).

kan befästa felaktiga föreställningar om existensen av en ”mödomshinna”. Utredningen anser dock att det faktum att ordet oskuld förekommer i en straffbestämmelse emellertid knappast kan ses som en legitimering av sådana föreställningar, utan att det tvärtom bör uppfattas som ett avståndstagande från lagstiftarens sida. Socialstyrelsen vill emellertid ändå lyfta att det kan finnas en risk med att den föreslagna formuleringen ”i syfte att, för egen eller annans del, bedöma om personen *är* oskuld” läses som att det faktiskt är möjligt att bedöma om någon är oskuld. Myndigheten anser att denna fråga och hur en straffbestämmelse bör utformas för att undvika sådana missförstånd, bör ses över i den fortsatta beredningen.

8.5 Utformningen av straffbestämmelsen avseende oskuldsingrepp

Socialstyrelsen tillstyrker förslaget men vill lyfta problemet med att t.ex. ett ingrepp som innebär en försnävning av vaginan i vissa fall kan betraktas som ett estetiskt kirurgiskt ingrepp enligt lagen (2021:363) om estetiska kirurgiska ingrepp och estetiska injektionsbehandlingar. Utredningen skriver att det kan ifrågasättas om oskuldsingrepp genomförs på ett sådant sätt att de kan anses förändra en människas utseende, men att om det skulle bli fråga om ett sådant ingrepp bör förbudet mot oskuldsingrepp ha företräde i likhet med könsstympningsförbudet. Socialstyrelsen instämmer i resonemanget men ser här en risk för att ett förbud mot oskuldsingrepp kringgås genom att kvinnan hävdar att det rör sig om ett estetiskt ingrepp. Myndigheten vill därför framhålla att det genom den föreslagna utformningen kommer vila ett tungt ansvar på läkaren att så långt det är möjligt försäkra sig om att det egentliga syftet med ett ingrepp inte är att kvinnan ska framstå som oskuld.

8.9 Utvidgning av grunderna för utreseförbud enligt LVU

Socialstyrelsen tillstyrker förslaget att det ska kunna meddelas ett utreseförbud när det finns påtaglig risk för att någon som är under 18 år förs utomlands eller lämnar Sverige i syfte att genomgå ett oskuldsingrepp eller en oskuldskontroll.

Utredningen föreslår en utvidgning av grunderna för utreseförbud antingen genom att förslaget om ett utvidgat reseförbud i promemorian *Ett utvidgat reseförbud för barn* (Ds 2022:9) genomförs eller genom ett tillägg i 31 a § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Promemorians förslag innebär att tillämpningsområdet för utreseförbud utvidgas till situationer där det finns en påtaglig risk för att ett barns hälsa eller utveckling skadas. Tillägget som utredningen föreslår innebär att risken för att barnet utsätts för oskuldskontroller och oskuldsingrepp upptas vid sidan av könsstympning och barnäktenskap i nuvarande 31 a § första stycket LVU.

Socialstyrelsen förordar det förstnämnda alternativet att regleringen om utreseförbud ges ett mer generellt tillämpningsområde som inte endast tar sikte på vissa typer av brott, utan i stället på om det finns en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas (kopplat till kriterierna i 2 § LVU). Socialstyrelsen ser att det finns en risk för att ett alltför precist förbud kopplat till oskuldsingrepp och oskuldskontroller kan medföra att det blir svårt för socialtjänsten att tillämpa bestämmelsen. Socialtjänsten har kanske inte alltid kännedom om syftet med en utlandsresa, men kan ha kännedom om att det kan finnas en påtaglig risk för att

barnets hälsa eller utveckling skadas kopplat till sådana omständigheter som kan föranleda vård enligt 2 § LVU. I dessa fall kan en mer generellt formulerad grund för utreseförbud vara att föredra. Ett mer generellt utreseförbud skulle till exempel också kunna användas när det finns en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas genom en resa för att utsätta barnet för omvändelseförsök.

8.12 Behovet av andra åtgärder vid sidan av en kriminalisering

Utredningen har övervägt om det finns ett behov av särskilda insatser för att specifikt motverka oskuldskontroller och oskuldsingrepp. Socialstyrelsen anser att informationsinsatser vid sidan av en kriminalisering är centralt för att bekämpa de felaktiga föreställningar som finns i samhället om kvinnlig anatomi och att kvinnlig oskuld kan kontrolleras. Myndigheten anser vidare att en kriminalisering av oskuldskontroller och oskuldsingrepp skulle kunna få större effekt om man använder tillfället för att också sprida information. Socialstyrelsen instämmer därför i utredningens slutsats att det bör spridas information om själva kriminaliseringen till de olika målgrupperna och att det därutöver kan finnas behov av att informera eller utbilda om den kvinnliga anatomin i syfte att motverka myten om mödomshinnan.

Det kan även finnas behov av andra stöd- och informationsinsatser för att motverka att flickor och kvinnor utsätts för oskuldskontroller och oskuldsingrepp. Informationskampanjer behöver nå dels de grupper som lever med hedersnormer, dels andra i samhället som kommer i kontakt med dessa personer såsom personer inom skola, hälso- och sjukvård och socialtjänst. Vid en eventuell kriminalisering är det också viktigt att nå ut till hälso- och sjukvården med information att de som söker hjälp med oskuldskontroller, oskuldsintyg och oskuldsingrepp kan vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, och således kan behöva skydd och stöd på olika sätt. Myndigheten instämmer avslutningsvis i utredningens bedömning att de befintliga insatser som redan görs bör ses över och vid behov kompletteras.

9.3.2 Förslag att underlåtenhet att avslöja eller förhindra

äktenskapsvång och barnäktenskapsbrott ska kriminaliseras

Socialstyrelsen tar inte ställning till utredningens förslag i denna del. Socialstyrelsen vill dock i detta sammanhang påpeka att det är viktigt att socialtjänsten har möjlighet att informera Polismyndigheten vid misstanke om förstadier till barnäktenskapsbrott. Det framstår som att lagstiftningen idag inte gör det möjligt för socialnämnden att kontakta polisen vid kännedom eller misstanke om *försök, förberedelse och stämpling* till barnäktenskapsbrott. Detta då försök, förberedelse och stämpling till barnäktenskapsbrott omfattas av 23 kap. brottsbalken (1962:700) och därmed inte omfattas av den sekretessbrytande bestämmelsen i 10 kap. 21 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), OSL (eftersom 10 kap. 21 § 1 OSL endast hänvisar till 3, 4 eller 6 kap. brottsbalken och inte 23 kap.). Misstanke om dessa former av brott kan ofta uppstå i samband med ett ärende om utreseförbud. Det kan i dessa fall vara viktigt att socialnämnden gör en polisanmälan när så är möjligt, bland annat eftersom Polismyndigheten inom ramen för en förundersökning har utökade möjligheter att förebygga och förhindra att ett barn förs utomlands. Samtidigt är det viktigt att det finns utrymme

för våldsutsatta att kunna anförtra sig till socialtjänsten, utan att socialtjänsten i varje situation måste kontakta polisen. Det finns annars en risk att personer som är i behov av stöd och hjälp inte vågar ta kontakt och anförtra sig till socialtjänsten.

14.1.2 Det bör inte införas en särskild reglering som kriminaliserar omvändelseförsök

Socialstyrelsen tar inte ställning till utredningens bedömning i denna del, men vill ändå framhålla följande. Socialstyrelsen kan inte bedöma vad som i straffrättsligt hänseende ska anses allvarligt på ett sådant sätt att det ska motivera en kriminalisering, men vill i sammanhanget understryka hur allvarliga konsekvenser exempelvis olika former av utfrysning och social bestraffning kan få för individen. Det gäller inte minst om personen är ett barn eller någon annan som befinner sig i beroendeställning eller på annat sätt är sårbar. Även handlingar som utförs med samtycke från den som utsätts för ett omvändelseförsök kan som utredningen påpekar påverka individen på ett allvarligt sätt.

I regeringens handlingsplan för hbtqi-personers lika rättigheter och möjligheter⁵ anges att regeringens målsättning är att hbtqi-personers utsatthet för våld, diskriminering och andra kränkningar ska upphöra och att hela Sverige ska vara ett tryggt land att leva i oavsett sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck.

Socialstyrelsen vill betona allvarligheten i handlingar som syftar till att minska eller frånta individen sin rätt till sin könsidentitet, sitt könsuttryck eller sin sexualitet. Omvändelseförsök kan innebära försämrade levnadsvillkor i form av psykisk ohälsa, men också försämrade möjligheter till fungerande kärleksrelationer, positiv sexualitet och social delaktighet, och att individens generella livsutrymme begränsas, i och med att hen uppmanas eller tvingas undertrycka grundläggande aspekter av sig själv. Enbart risken att utsättas för omvändelseförsök kan vara tillräckligt för att hindra hbtqi-personer att leva i enlighet med sin könsidentitet, sitt könsuttryck och sin sexuella läggning.

Det ingick inte i utredningens uppdrag att utreda och lämna förslag på andra åtgärder mot omvändelseförsök än kriminalisering. Utredningen framhåller ändå att det är angeläget att samhället arbetar på bred front för att förebygga diskriminering och verka för inkludering, och att andra skyddsmekanismer än de straffrättsliga används fullt ut (s. 329). Socialstyrelsen instämmer i detta.

15.1 Konsekvenser av förslagen

Utredningen bedömer att det inte finns något behov av speciella informationsinsatser, bl.a. mot bakgrund av att kunskapsförmedling ingår i Socialstyrelsens uppdrag samt att det finns flera organisationer och myndigheter som på olika sätt har ett ansvar för att främja frågorna.

Socialstyrelsen instämmer i utredningens beskrivning av myndighetens uppdrag men anser mot bakgrund av vad som anförts ovan om vikten av informationsinsatser, att det bör övervägas i den fortsatta beredningen om det finns behov av särskilda uppdrag i syfte att tillgodose behovet av informationsinsatser.

⁵ Ursprungligen publicerad 21 januari 2021. Handlingsplan för hbtqi-personers lika rättigheter och möjligheter - Regeringen.se (hämtad 2023-08-20).

Beslut i detta ärende har fattats av ställföreträdande generaldirektören Urban Lindberg. I den slutliga handläggningen har avdelningscheferna Pär Ödman, Thomas Lindén och Sabina Orstam och enhetschefen Emil Bergschöld deltagit. Juristen Helena Teréus har varit föredragande.

SOCIALSTYRELSEN

Urban Lindberg

Helena Teréus